

Historie chovu a výcviku starokladrubských koní

Starokladrubského koně lze označit za jediné dosud chované plemeno původních ceremoniálních kočárových koní, to znamená za jediné z plemen tažných koní na světě, původně vyšlechtěných pro záprah do vozů nejvyšších společenských elit a k tomuto účelu také cvičených.

Díky konzervativnímu přístupu Habsburků a díky neměnnému chovnému cíli si starokladrubský kůň od 18. stol. zachoval svůj původní „barokní“ vzhled a dodnes nese znaky původních, již zaniklých plemen (starošpanělský kůň a staroitalský kůň), na jejichž základě vznikl a která od konce středověku do 18. století ovlivňovala chovy ve většině evropských a koloniálních zemích, ale na konci 18. století vyhynula.

Přestože využitelnost ceremoniálních kočárových koní je v současné době velmi omezená (nejčastěji chovaná jsou dnes teplokrevná sportovní plemena), chov starokladrubského koně zůstal zachován a ke svému původnímu tažnému účelu je, např. na dánském královském dvoře, nadále využíván, zejména při oficiálních příležitostech.

Plemena koní se dělí na primitivní (původní) a kulturní (cíleně šlechtěna s použitím záměrného výběru jedinců), přičemž některá plemena se pohybují mezi těmito dvěma základními typy. Dále se plemena dělí podle účelu na tažná, mezi ně patří i kočárová (o hmotnosti do 1200 kg), jezdecká (do 800 kg) a soumaři (do 500 kg).

Nové plemeno koní vzniklo buď na určitém území s použitím stejného genetického podkladu za působení stejných přírodních a klimatických podmínek (tak vznikla většina plemen), nebo vzniklo na jednom místě – ve specializovaném hřebčíně, a to na základě jasného šlechtitelského záměru z cíleně dovezených exemplářů z vybraných plemen koní, s využitím všech dosud známých znalostí týkajících se jejich intenzivního šlechtění a opět za využití místních přírodních a klimatických podmínek. Tento případ vyžadoval zajištění těch nejlepších podmínek pro chov koní a nejlepší znalosti o chovu koní a šlechtění.

Většina plemen vznikla na rozsáhlejší území, kde sice byly podmínky příhodné pro chov koní, avšak na nichž nebyla krajina k chovu koní záměrně komponována. Platí to zejména pro plemena koní jezdeckých (sledujte však k této věci další text).

Ve velmi omezeném počtu případů vzniklo nové plemeno přímo na jednom místě a ještě v menším počtu případů byla s šlechtěním plemene a jeho výcvikem spojena krajina, a to nejen svými přírodními, např. pedologickými, botanickými, hydrologickými, klimatickými aj. danostmi, ale dodatečně pro chov a výcvik záměrně komponovaná.

Vzhledem k tomu, že je tažný typ koně mohutnější než jezdecký, byla většina tažných plemen vyšlechtěna a převážně chována v níže položených úrodnějších oblastech, kde byl převážně rovinný terén (např. francouzský Percheron z kraje La Perche, belgičtí chladnokrevníci z nížin kolem řeky Maas). K výživě mohutnějšího koně bylo totiž třeba více píče (potřeba úrodnější, přiměřeně zavlažené půdy), k jejich výcviku rovinné pozemky bez náročnějších překážek, protože to lépe odpovídalo prostředí jejich následného využívání; v kopcovitém či přímo hornatém terénu by mohutní, a tím těžcí koně nemohli uplatnit svoji tažnou sílu a jejich váha by jim byla na překážku, a je tu také otázka, zda v takovémto terénu, byly vůbec dány možnosti pro jízdu kočáry atd.

Pro vznik jezdeckých plemen již požadavek níže položených a úrodných oblastí obecně

neplatil, často bylo dokonce žádoucí, aby jezdecká plemena byla vyšlechtěna v hornatějších oblastech, a tím byla zajištěna jejich tvrdá konstituce a odolnost (např. lipicán v krasové planině Opčinské, andaluský kůň v Pyrenejích) a pro běh vhodnější lehkost. Tím se docílilo plemen koní sice menšího vzrůstu, než jsou mohutní tažní koně, nicméně koní vytrvalých a obratných. V prostředí plném různých překážek, které v některých případech byly do krajiny instalovány i uměle, a nerovností terénu byl prováděn i jejich výcvik, aby tak byli připraveni na svou budoucí službu, neboť zejména koně určené pro jezdeckou kavalérii či jezdecké sporty včetně loveckých štvanic museli být na překonávání překážek připraveni.

Ještě menší než jezdečtí koně jsou soumaři, kteří byli vyšlechtěni přímo v horské krajině (např. hafling v Alpách, hucul v Karpatech), kteří díky své nižší hmotnosti, vlastnostem krevního oběhu a dechového ústrojí nejlépe zvládali nošení břemen a jezdců, nebo tažení menšího vozu, v náročném a obtížném horském terénu, který předpokládal konstituční tvrdost a odolnost, sílu a nenáročnost, všestrannost a bezproblémový charakter.

Habsburský císařský dvůr potřeboval speciální tažné koně pro ceremonie, které rakouští Habsburkové zavedli na svém dvoře, jsouce inspirováni jednak dvorským protokolem a etiketou svých královských příbuzných ve Španělsku, jednak nádherymilovností francouzského královského dvora.

K jejich chovu potřebovali najít vhodnou krajinu – z výše uvedených důvodů nejlépe rovinatou, resp. mírně zvlněnou úrodnou nížinu, kde by mohlo být příslušné tažné plemeno vyšlechtěno a koně i chováni a cvičeni. K tomuto účelu jako jednu z nejvhodnějších zvolili krajinu v Kladrubech nad Labem, kde se již chov koní na začátku 16. stol. osvědčil šlechtickému rodu Pernštejnů a která byla dostatečně vzdálená od tureckého nebezpečí a v blízkosti ohniska moci rakouských Habsburků a ve vlastnictví dvorské komory. Dokládá to na jedné straně jasné stanovení šlechtitelského cíle a dobré šlechtitelské znalosti a zkušenosti, na straně druhé přehled o přírodních podmínkách na území ovládaném rakouskými Habsburky, kterými někdejší šlechtitelé disponovali a na jejichž základě vybrali pro šlechtění a výcvik předmětného plemene ideální lokalitu. (Osvícenecký pokus zavést chov starokladrubského koně kromě Čech též v terénně podobné lokalitě v Kopčanech na nynějším Slovensku, skončil fiaskem zřejmě pro tamní klimatické, vegetační a veterinární podmínky a byl záhy omezen opět jen na krajinu Kladrub nad Labem.) Shodou okolností je krajina zapsaného statku také svým charakterem velmi podobná domovině koní staroitalských (knížectví Ferrara, okolí města Mantova), kteří se významně podíleli na vzniku plemene starokladrubského koně.

Krajina v Kladrubech nad Labem byla chovnému a zejména výcvikovému cíli dle aktuálních dobových znalostí přizpůsobována a komponována až do její vrcholné klasicistní podoby a tento cíl byl respektován i při pozdějších úpravách.

Jedná se o jedinou zachovanou a ke svému původnímu účelu stále sloužící krajinu na světě (viz též nominační dokumentace, kapitola 3.2 Srovnávací analýza), která byla po několika století cíleně užívána k chovu v ní šlechtěného tažného plemene koní určeného výhradně k reprezentativním potřebám panovnického dvora a komponována k potřebám jejich výcviku a chovu.

Při posouzení skutečnosti, jak daný hřebčín se svou krajinou ovlivnil obecně chov koní, je nutné brát v potaz, zda měl za úkol jen dané plemeno pouze „rozmnožovat“, či dále šlechtit (upevňovat a zlepšovat jeho vlastnosti) a popřípadě produkovat plemenné hřebce, nebo zda měl zadání úplně nové plemeno vyšlechtit. Druhý případ vyžadoval zajištění těch nejlepších

podmínek pro chov koní, tedy i vysokých nároků na krajinu příslušnou k danému hřebčinu, a nejlepší znalosti o chovu koní a šlechtění.

V zapsaném statku bylo vyšlechtěno plemeno starokladrubského koně, které dostalo pojmenování podle místa vzniku a obohatilo diverzitu tažných kočárových plemen o silného koně s klabonosou hlavou s výrazným velkým tmavým okem, vysokým majestátním pohybem předních končetin v klusu, mimořádně kooperativního, přiměřeně temperamentního, avšak klidného.

Jejich výsadní postavení „panovnických koní“ například dokládá fakt, že, ač se jednalo o výkonné tažné plemeno využitelné v případě válečných konfliktů k tahání těžkých vozů a děl, nikdy k tomuto využití nedošlo. V případě válečných konfliktů bylo naopak chovné stádo evakuováno před blížícími se vojsky podobně jako jiné korunní cennosti.

Starokladrubský kůň je zootechnický unikát – uchovává v sobě vlastnosti středověkých plemen koní (starošpanělský kůň a staroitalský kůň), která již vyhynula. V tomto směru by byli užiteční pro jejich případnou genetickou regeneraci. Chová se v zapsaném statku dosud, a to ve formě nejcennějšího genového jádra populace tohoto plemene. Starokladrubský kůň se podílel na vzniku a šlechtění dalších plemen, jako koně lipického, trakénského a Nonia.

Na světě je více hřebčinů, ve kterých bylo vyšlechtěno nějaké plemeno koní, nicméně velmi vzácně si historické hřebčiny se svými krajinami zachovaly výsadní postavení v chovu tam vyšlechtěného plemene. Některé hřebčiny a jejich krajiny buď zanikly, nebo se změnil jejich chovatelský program, nebo na základě různých historických okolností (válečné události apod.) došlo v minulosti k přesunu jejich chovného stáda do jiných hřebčinů, a byť došlo k obnovení chovu stejného plemene v daném hřebčině již se nepodařilo hřebčinu vrátit v chovu daného plemene jeho dominantní roli. (Např. ze slovinské Lipice, kde se lipicáni dosud chovají, též do rakouského Piberu, kde se chovají se pro potřeby Classical Horsemanship and the High School of the Spanish Riding School Vienna.)

V 16. a 17. stol. se koně chovali polodivokým způsobem v oplocených oborách, nejinak tomu bylo na území krajiny, kde koně byli chováni také v oboře. Postupně se přecházelo z volné pastvy v oplocené krajině na pastvu na jednotlivých ohrazených pastvinách v krajině neoplocené.

V souvislosti s úpravou krajiny na začátku 19. stol., k níž viz více v nominační dokumentaci, se provozní režim chovu a výcviku koní v ní ustálil do podoby, ve které je prováděn dodnes, tj. v té době vytvořených třech základních stájových dvorech (hlavní v Kladrubech nad Labem a dvůr Františkov a Josefov), k nim příslušných okolních pastevních dílcích vymezených prostředky krajinářské kompozice (viz jinde), a hlavních komunikačních os, jimž odpovídají hlavní osy kompoziční, a cest potřebných k výcviku koní.

Pastviny náležející k jednotlivým dvorům na sebe navazují, a tak s každým ze tří stájových dvorů tvoří vždy relativně celistvý funkční soubor: v hlavním stájovém dvoře v Kladrubech nad Labem se provádí plemenitba, chovají se tam plemenní hřebci, chovné stádo klisen, hříbata do stáří půl roku (do odstavení od matek) a koně ve výcviku (od věku 3 let); ve dvoře Františkov probíhá odchov hříbat (hřebečků a klisniček), to znamená hříbat od stáří 6 měsíců do věku 3 let. Dvůr Josefov slouží dle provozních potřeb pro ustájení části chovného stáda klisen, někdy i pro ustájení nejmladších odstavených hříbat. Provozní režim celku, tj. specializace a kooperace ze začátku 19. stol. se nezměnila, zůstává zachována v původní

podobě. K jakému účelu byly stájové objekty ve své době postaveny, k tomu se stále používají dodnes. Totéž platí pro tehdy upravenou krajinu.

Každá část Krajiny pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem slouží ve vztahu ke koním k jinému účelu. Ohrazené pastviny slouží k pastvě koní, louky (neohrazené) slouží primárně k produkci sena, výjimečně dle potřeby v určitém ročním období i k pastvě koní (při použití dočasněho ohrazení), orná půda pak pro pěstování ovsa a ječmene. Poměr celkové plochy pastvin a celkové plochy luk je ustálený a odpovídá celkové, rovněž relativně stabilizované, velikosti chovaného stáda, resp. jeho potřebám pastvy a píce (blíže k tomu v nominační dokumentaci, kapitola 2.a Popis statku). Rovněž rozsah orné půdy se stabilizoval.

Pěstební režim luk je dán výživovými potřebami stáda – jsou sečeny na seno dvakrát za rok. Rovněž aleje ovocných stromů mají nejen svou funkci kompoziční a zejména na jaře estetickou, ale jejich plody doplňují píci.

Určení pozemků jako louka či jako pastvina, nebo orná půda je rovněž z časového hlediska dlouhodobě stabilizované, jak o tom svědčí katastr nemovitostí, kde jsou louky a pastviny vedeny jako jiná kategorie pozemků než orná půda.

Kromě pastvin jsou ohrazené také ještě zimní výběhy, které slouží k pohybování stád v zimním období, aby si koně udrželi svou fyzickou kondici.

Individuální výběhy pro hřebce (individuální pro to, aby se zamezilo vzájemným soubojům mezi hřebci) jsou komponovány jako součást formálního půdorysu krajiny a nacházejí se v těsném kontaktu se dvorem Kladruby nad Labem (jižně a západně od stájí). Jsou menší než pastviny a mají vyšší hrazení. U každého stájového dvora je pohybovací dráha, která v zimním období slouží k pohybování stád koní, která jinak tráví denní čas v zimních výbězích.

Les vedle produkce dřeva pro potřeby chovu koní, např. ohrazení pastvin a výběhů, slouží k výcviku koní v zápřahu – lesní cesty jsou většinou přímé na pravouhlém rastru a využívá se především jejich vhodného písčitého povrchu. Louky v krajinářském parku Mošnice slouží k produkci sena, tamní cesty vedené ve velkých obloucích slouží rovněž k výcviku koní v zápřahu.

Chov koní je v krajině prováděn způsobem stádového pastevního odchovu. Pastevní období začíná co nejdříve na jaře (většinou v dubnu) a končí pozdě na podzim (většinou v listopadu). Všechna stáda koní ze tří dvorů (klisny, klisny s hříbaty, hříbata) jsou každý den ráno vyháněna na pastviny, které přiléhají k danému dvoru. Večer jsou opět zaháněna zpět do stájí. Tento denní, tedy ranní a večerní rituál, je autentickou součástí atmosféry v krajině a rytmizuje každodenní život v ní.

Stáda vodí ošetřovatelé pomocí speciálních dlouhých bičů, jejichž práskáním je vytvářen pro krajinu typický zvuk, který je akustickým signálem pro stádo. Stádo koní následuje zvuk práskajícího biče při vyhánění na pastviny. Tento zvuk také napomáhá k přivolání stáda z pastviny při jeho zahánění zpět do stájí.

Velikost pastvin je úměrná velikosti stáda. Průměrná velikost pastviny je 5 ha, pro stádo o velikosti 20–40 koní podle kvality porostu může poskytovat pastvu po dobu 2–3 týdnů. Pak se vyhání na další pastvinu. Výška ohrady není příliš vysoká, vzhledem k rozloze pastvin a dostatku travního porostu koně nemají důvod pastviny opouštět. Výběhy pro hřebce jsou, jak už bylo uvedeno, individualizované (tzn. jeden výběh pro jednoho hřebce), aby se zamezilo vzájemným útokům mezi hřebci, a proto jsou menší (cca 20x40 metru) a jejich oplocení

(1,8m) je, aby se zamezilo přeskočení ohrady hřebcem, vyšší než oplocení pastvin pro stáda klisen a hříbat (cca 1 metr).

Chovné klisny se zapouští poprvé v pěti letech a hřebci se připouští rovněž v pěti letech. Březost u klisny trvá průměrně 335 dní.

Hříbata se rodí v hlavním stájovém dvoře v Kladrubech nad Labem. Je zachováván tradiční způsob výcviku starokladrubských koní. Již od narození koně je uplatňován imprinting, to znamená postupné navykání na přítomnost člověka, získávání základních návyků v raném stadiu života koní, jako je snášení ohlávky, uvázání, vodění na ohlávce, ošetřování, čištění a hřebelcování, zvedání nohou, snášení základních veterinárních zákroků atd. Klisny s hříbaty jsou vyháněny každý den na pastvu.

Po odstavu ve věku 6 měsíců jsou hříbata převedena Selmickou alejí ze dvora Kladruby nad Labem na dvůr Františkov, hříbata jsou tam rozdělena na stádo klisniček a hřebečků. Odchov probíhá přes den na pastvinách. Na noc jsou hříbata zaháněna do volných stájí.

Přibližně ve věku 3 let jsou hříbata převedena zpět ze dvora Františkov do výcvikové stáje v Kladrubech nad Labem (jedna skupina hřebců, jedna skupina klisen). V těchto výcvikových stájích jsou koně ustájeni individuálně v boxech. Během období výcviku je stádo klisen vyháněno na pastviny, hřebci jsou při pobytu venku umístěni do individuálních výběhů (viz výše).

Tříletý kůň v prvním roce výcviku absolvuje základní výcvik. Nejprve se koně učí navykat na uzdečku, učí se lonžovat, navykají se postupně na sedlo, později na váhu jezdce. Kůň k zapřahání se připravuje nejdříve na lonži. Po lonži následuje tzv. otahování, kdy si kůň zvyká na postraňky, nejprve postraňky za koněm drží ošetřovatelé, pak následuje zapřažení do klády. Když jde kůň spolehlivě v kládě, zapřahá se do vozu. Do vozu se mladý kůň zapřahá se starším koněm, tzv. učitelem. Když mladí koně (=remonty) chodí spolehlivě, spřahají se do páru. Zapřahají se zpravidla koně stejného pohlaví, nebo valaši s klisnami, výjimečně lze zapřáhnout i hřebce a klisnu.

Po ročním výcviku absolvují koně výkonnostní zkoušky. Po jejich úspěšném absolvování jsou klisny a hřebci buď zařazeni do chovu, nebo určeni k prodeji. Pro posuzování typu a exteriéru koně se používá tradiční předváděcí deska, která je umístěna na nádvoří hřebčína. Při předvedení koně v klusu se předvádějící ošetřovatel pohybuje, opět podle ještě císařské tradice, ve stejném nohosledu jako předváděný kůň.

Páteční komunikačně-kompoziční osa (Selmická alej) je ve vztahu k režimu chovu koní klíčová. Okolo ní je umístěna většina pastevních dílců. Z tohoto důvodu slouží jednak jako hlavní cesta stád ze dvorů Kladruby nad Labem a Františkov na jednotlivé pastevní dílce a dále několikrát za rok slouží k přemístění určitých skupin koní při jejich převedení z jedné kategorie do druhé. Přesuny se odehrávají vždy pěšky – tzv. „po kopytě“. Je to jeden z provozních rituálů života v krajině. Jde tedy o osu, která není páteční osou jen z hlediska kompozičního uspořádání krajiny, ale také o osu funkční, na které probíhají klíčové okamžiky denního a ročního režimu hřebčína.

Cesty v krajině pro chov kočárových koní v Kladrubech nad Labem se používají k výcviku koní (v zápřeži, pod sedlem), k dennímu pohybování koní (např. plemenní hřebci v zápřeži, pod sedlem), k prezentaci krajiny pro návštěvníky (v kočáře, v sedle koně). Písečný podklad lesních cest a hlinitopísčité podklad luk a pastvin je naprosto ideální povrch k výcviku koní – je dostatečně pružný pro odraz koně a zároveň dostatečně tuhý, aby poskytl dostatečnou oporu při tahu břemen.

Sít' vodotečí, která byla postupně vybudována, zajišťující v době sucha vodu pro louky a pastviny a v době nadměrných dešťů odvodnění krajiny, je také využívána k výcviku koní, a to buď jako brod (pro kočár, pro koně pod sedlem), nebo jako přirozená překážka v krajině (na skákání pod sedlem). Koně, kteří absolvovali výcvik v krajině pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem jsou díky tomu na vodoteče zvyklí a vody se nebojí, proto neměli nikdy problém s jakýmkoliv vodním prvkem, což bylo mimo jiné důležité právě pro jejich funkci kočárových tažných koní, kteří museli někdy právě vodní překážky brodem překonávat.

Starokladrubští koně i nadále rovněž zajišťují některé potažní práce v krajině (jde o součást přivykání si tažení břemene – vozu), jako je např. vyvážení hnoje, úprava (vláčení) nádvoří, někdy jsou využiti i pro přepravu sena, slámy, ovsa, dřeva a dalšího materiálu. Dále jsou starokladrubští koně někdy využíváni i pro přibližování poražených kmenů z rubaniska v lese k lesní cestě k odvozu.

Národní hřebčín Kladruby nad Labem svou činností dává obživu tradičním řemeslníkům, jako jsou kováři, kteří smluvně zajišťují úpravu kopyt a okování koní v kovářské dílně, která náleží Národním hřebčínu Kladruby nad Labem a je v jeho hospodářském dvoře; mezi přímé zaměstnance hřebčína patří 2 sedláři, kteří zajišťují výrobu a opravy sedlářských výrobků – postrojů, sedel, ohlávek, bičů apod., jejichž dílna je v budově bývalé lesovny v obci Kladruby nad Labem.

Hřebčín provozuje svoji pilu a truhlárnu na zpracování dřeva ze svého lesa. Dřevo je tradičně používáno na ohrady okolo pastvin. Také se z něho vyrábějí tradiční identifikační tabulky pro každého koně. Na ně se ručně, podle tradice ještě z císařských dob, vypisují základní identifikační údaje o koni, jako je především jeho jméno, původ, rok narození, u plemenných hřebců tělesné míry.

K údržbě pořádku ve stájích se stále používají tradiční březová košťata, rovněž vyráběná zaměstnanci hřebčína, protože jsou dostatečně ostrá a přiměřeně pružná. Pro snížení prašnosti při zametání stáji se používá tradiční výkrop dubové špalíkové podlahy. Jedná se o pokropení podlahy vodou ze speciální nádoby s malým otvorem uprostřed. Proudem vody jsou vytvářeny na podlaze typické obrazce, v každé stáji jiné a podle individuálních kreativních schopností zaměstnance.

Umístění hřebčína v Polabské nížině a celková podoba krajiny měly přímý vliv na podobu koně tam chovaného. Rovinatá krajina s pastvou bohatou na živiny tak výrazně přispěla k vyšlechtění mohutného starokladrubského koně, který byl předurčen k tahání velkých okázalých kočárů (carrosse), pro něž byly v krajině vytvořeny s využitím prostředků krajinářské kompozice i, mimo jiné, příslušné tréninkové příležitosti.

Díky způsobu odchovu koní ve stádech s ostatními vrstevníky prodělávají koně zdravý psychický vývoj, jehož výsledkem je vyrovnaná a klidná povaha, kterou uplatní při ceremoniální a policejní službě, kdy je na tuto vlastnost kladen velký důraz, zejména v dopravních podmínkách dnešních měst. Klidná povaha je klíčová i při hipoterapii.